

Szymczak, Barbara

„Die Herzöge in Preussen und das Bistum Kulm (1525-1691). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreussischen Folianten”, oprac. Ursula Benninghoven, Böhlau 1993 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 89/2, 330-332

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Przemysł II. Odnowienie Królestwa Polskiego, red. Jadwiga Krzyżaniakowa, seria: Publikacje Instytutu Historii UAM, 13, Poznań 1997, s. 353.

W 1995 r. minęło 700 lat od koronacji Przemysła II. Z okazji tej rocznicy Instytut Historii UAM oraz Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk zorganizowały konferencję naukową „Przemysł II — Odnowienie Królestwa Polskiego”. Prezentowany tom zawiera pokłosie tej konferencji; otwiera go wnikliwe studium Gerarda Labudy, poświęcone genezie i rozwojowi instytucji króla i królestwa od starożytności do czasów Przemysła II („O godności króla i instytucji królestwa”, s. 27-56). Autorzy poszczególnych artykułów omawiają różne uwarunkowania wewnętrzne odnowienia Królestwa Polskiego (Jerzy Wyrozumski, „Gospodarcze i społeczne uwarunkowania procesu zjednoczeniowego w Polsce XIII wieku”, s. 57-64; Sławomir Gwałsa, „Polityka wewnętrzna Przemysła II a mechanizmy społecznych dążeń i konfliktów w Wielkopolsce jego czasów”, s. 65-80), jak też zajmują się stosunkami z sąsiadami w interesującym nas okresie (studia Jana Powskiego i Edwarda Rymera). Z kolei Bronisław Nowacki („Zabiegi o zjednoczenie państwa i koronację królewską w latach 1284 i 1285 na tle rywalizacji Przemysła II z Henrykiem IV Prawym”, s. 153-160) oraz Tomasz Jurk („Przygotowania do koronacji Przemysła II”, s. 167-180) zajęli się bezpośrednimi zabiegami księcia o koronę. Samej ceremonii koronacyjnej poświęcił uwagę Zbigniew Dalewski, od pewnego czasu zajmujący się problematyką inauguracji władzy („Ceremonia koronacji Przemysła II”, s. 199-212). Wybitny znawca źródeł ikonograficznych, a szczególnie sfragistyki, Zenon Piech przedstawił uwagi dyskusyjne na temat pieczęci, herbów i monet Przemysła II (s. 181-198). W sesji wzięli udział także historycy sztuki, m.in. Alicja Karłowska-Kamzowa i Jacek Witkowski zajęli się fundacjami artystycznymi Piastów wielkopolskich (s. 281-297).

Wspomniałem o kilku zaledwie z ponad dwudziestu artykułów i komunikatów. Omówione materiały, wraz z nową książką Bronisława Nowackiego („Przemysł II. 1257-1296. Odnowiciel korony polskiej”, Poznań 1997) wyjaśniają wiele aspektów polityki wewnętrznej i zagranicznej Przemysła II, przybliżają też samą postać króla i jego epokę.

K.S.

Die Herzöge in Preußen und das Bistum Kulm (1525-1691). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreussischen Folianten. Oprac. Ursula Bennigshoven, Böhlau Verlag, 1993.

Publikacja regestów korespondencji pomiędzy książętami i dostojnikami Księstwa Pruskiego a duchowieństwem diecezji chełmińskiej, przede wszystkim biskupami chełmińskimi, tworzy 35 tom serii wydawanej przez Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, redagowanej przez Wenera Vogla i Iselin Gundermann.

Uwzględnione teksty pochodzą głównie z zasobu Herzogliches Briefarchiv, oddział C-2. Wprowadzona przez królewskich archiwistów na początku XIX w. cezura roku 1660 dla rozdzielenia zbiorów Herzogliches Briefarchiv oraz Etatsministerium nie była ściśle postrzegana, niektóre pisma mają późniejszą datację. I tak w przypadku oddziału C-2 — biskupstwo chełmińskie, ostatni list nosi datę 28 lipca 1691.

Nie wszystkie koncepty pism redagowanych w książęcej kancelarii przetrwały. Zdarzało się też, że poufne listy pisał książę osobiście, konieczne zatem było uzupełnienie wydawanego zbioru przez wykorzystanie zasobów Ostpreußerischer Folianten, które zawierają odpisy listów wychodzących z kancelarii. Dla uzyskania możliwie pełnego obrazu korespondencji w tomie zamieszczono również regesty pism nie zachowanych w zbiorach Königsberger Staatsarchiv, ale wydanych już uprzednio drukiem, np. w serii „Acta Tomiciana” lub „Urkundenbuch Kulm”. Ponieważ z reguły biskupi chełmińscy awansowali później na biskupstwo warmińskie, a osoby pełniące oba te urzędy zaangażowane były w sprawy Prus Królewskich i z tego tytułu otrzymywały od książąt pruskich jednako brzmiające pisma, odnośniki wskazują na regesty w tomie zawierającym korespondencję książąt pruskich z biskupami warmińskimi, co usprawnia korzystanie ze zbioru. Łącznie zamieszczono 520 regestów.

Tom otwiera korespondencja biskupa Jana Konopackiego z księciem Albrechtem (lata 1526-1530), w sumie 10 pism dotyczących prawie wyłącznie lokalnych spraw diecezji chełmińskiej i Księstwa Pruskiego.

Zupełnie inny charakter i znaczenie ma bogaty zbiór listów wymienionych pomiędzy Albrechtem a Janem Dantyszkiem, następcą Konopackiego w diecezji. Dantyszek, który po swoim wyborze na stolec biskupi jeszcze przez dwa lata przebywał na zlecenie króla polskiego w misji dyplomatycznej za granicą, obszernie informował Albrechta o biegu wydarzeń w Europie. Księcia szczególnie interesowała sytuacja w Rzeszy i pretensje nowego wielkiego mistrza krzyżackiego, Waltera von Cronberg, jak również sprawy duńskie (księżniczka duńska Dorota, córka króla Fryderyka I, była jego żoną).

Osiadłszy już w swoim biskupstwie, Dantyszek nadal utrzymywał ożywione kontakty z europejskimi dyplomatami, z czego korzyści odnosił także Książę Albrecht, otrzymując tą drogą wiele cennych informacji. Więzy między obu korespondentami zacieśniły się, gdy sekretarz książęcy dr Johann Reineck *nota bene* polecony na to stanowisko przez biskupa, poślubił siostrę Dantyszka.

Albrecht rewanżował się, popierając np. starania biskupa o przejście na diecezję warmińską. Duża część korespondencji dotyczy również lokalnych spraw pomiędzy diecezją chełmińską a Księstwem (spory pomiędzy poddanymi, regulacja granic itp.).

Ogółem w zbiorze zamieszczono 116 regestów z lat 1530-1538. Jako ostatni pisany przez Dantyszka jako biskupa chełmińskiego zachował się w Herzogliches Briefarchiv list z 15 marca 1538. Oczywiście po przejściu Dantyszka na diecezję warmińską korespondencja była kontynuowana (listy te znajdują się obecnie w oddziale C-1 Herzogliches Briefarchiv).

Równie zażyłe stosunki łączyły Albrechta z następcą Dantyszka w diecezji chełmińskiej, Tiedemannem Giese. W obszernej korespondencji (138 listów) więcej miejsca zajmują jednak sprawy krajowe.

Gdy Giese latem 1549 r. został biskupem warmińskim, diecezję obejmuje po nim Stanisław Hozjusz (lata 1549-1551), później i on przenosi się do Lidzbarka Warmińskiego. Z okresu jego rządów w diecezji zamieszczono 11 regestów. Poruszane w korespondencji sprawy to działalność Hozjusza w Rzeszy na rzecz odroczenia orzeczonej banicji Albrechta i lokalne sprawy obu prowincji.

Obszerniejsza ilościowo (40 listów) korespondencja Albrechta z następcą Hozjusza, Janem Lubodzieskim (1552-1561) dotyczy wyłącznie problemów regulacji granic i sporów pomiędzy poddanymi. Bardziej osobisty charakter mają kontakty z księciem kolejnego biskupa, Stanisława Żeliszawskiego (1562-1571). Po śmierci księcia (1568 r.) korespondencja Żeliszawskiego z rządzącymi w imieniu Albrechta Fryderyka nadradcami dotyczy głównie spraw granicznych.

Żeliszawski zmarł w 1571 r. jako biskup chełmiński. Dopiero w 1574 r. został mianowany jego następcą, Piotr Kostka (do 1595 r.). Kostka angażował się w rewizję prawa chełmińskiego i wielokrotnie pisał w tej sprawie do sprawującego kuratelę nad słabującym na umyśle Albrechtem Fryderykiem margrabiego Jerzego Fryderyka von Ansbach. Ogółem z okresu jego rządów w diecezji chełmińskiej zachowało się w Herzogliches Briefarchiv 85 listów.

Od czasów następcy Kostki, Piotra Tylickiego (1595-1600), biskupi chełmińscy posługują się w korespondencji z książętami pruskimi wyłącznie językiem łacińskim i w tymże języku otrzymują odpowiedzi. W sumie z 520 listów 88 napisanych zostało po łacinie, z czego 15 do 1595 r.

Dalsza korespondencja nie była już tak ożywiona. Ostatnie zachowane listy pochodzą z lat 1628, 1641 i 1691.

Zbiór uzupełnia skorowidz osób i nazw miejscowości. Godna podkreślenia jest bardzo staranna oprawa graficzna wydawnictwa.

B.S.

Testamenty szlachty krakowskiej XVII-XVIII w. Wybór tekstów źródłowych z lat 1650-1799. Opracowała Alicja F a l n i o w s k a - G r a d o w s k a, Polska Akademia Umiejętności, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego, Kraków 1997, s. XVIII, 263.

Dawne testamenty, wysoko cenione przez historyków włoskich i francuskich jako źródła do dziejów społecznych i gospodarczych, historii życia codziennego i kultury materialnej, historii kultury artystycznej i sztuki, mentalności, duchowości i życia religijnego (Michel V o v e l l e, Pierre C h a u n u, Constance C a g n o t), w nikłym tylko stopniu były dotychczas wykorzystywane przez historyków polskich, nawet tych, którzy zajmowali się stosunkiem Polaków do śmierci (Bogdan R o k). Niewiele też miejsca zajęły testamenty w polskich edycjach źródłowych. Za ledwie niewielkie (ale cenne) ich wybory wydali Otto H e d e m a n n, Małgorzata B o r k o w s k a OSB, Urszula A u g u s t y n i a k, nie licząc rozproszonych (i też nielicznych) pojedynczych ich publikacji. Przygotowane przez Alicję F a l n i o w s k ą - G r a d o w s k ą wydanie testamentów szlachty krakowskiej z XVII i XVIII w. jest więc najobszerniejszą — jak dotąd — publikacją źródeł tego typu. Niestety, jest to też tylko wybór! Wybawczyni odnalazła ok. 2000 testamentów szlacheckich w księgach grodzkich krakowskich, sądeckich, bieckich, oświęcimskich i nowych księgach ziemskich krakowskich (od 1765 r.), z nich przygotowała do wydania 41 testamentów z lat 1650-1799. Społeczny i majątkowy status testatorów jest bardzo zróżnicowany: od szlachty najuboższej (3 testamenty), poprzez szlachtę drobną i średniozamożną (26), aż po szlachtę bogatą (8) i magnatów (4). Treści testamentów są także bardzo zróżnicowane. Są to skomplikowane dyspozycje majątkowe, ale także obraz stosunków rodzinnych i genealogii (jakże odbiegający od wyidealizowanego stereotypu patriarchalnej zbożnej rodziny staropolskiej!), międzyludzkich relacji (stosunek do służby, do nie będących członkami rodziny uczestników gospodarstwa domowego, do poddanych chłopów), pobożności i wierzeń religijnych, mentalności, wizji świata widzianego oczami ludzi umierających lub bliskich śmierci, a więc odmiennej od światopoglądu ludzi zdrowych i w pełni sił żywotnych.

Wydawnictwo zostało opracowane bardzo starannie. Zaopatrzone je w słownik wyrazów staropolskich i rzadziej używanych oraz w indeksy osób (zawierający podstawowe dane biograficzne o postaciach występujących w źródłach) i nazw geograficznych, bardzo ułatwiające korzystanie z publikacji. Szkoda, że nie o wszystkich wymienionych w testamentach osobach, a nawet o samych testatorach, o ich rodzinnych koneksjach, udało się zebrać wyczerpujące informacje. Ale to też typowe dla staropolskiej rzeczywistości.

A.W.